

ŞERİF MARDİN'DE İSLAM DİN SOSYOLOJİSİ -BİR GİRİŞ DENEMESİ

EJDER OKUMUŞ*

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

ÖZ

Din sosyolojisi alanında dikkat çekici çalışmalarıyla bilinen Şerif Mardin (1927-2017), araştırmalarını genel olarak İslam dini örneğinde yapmıştır. Buna bağlı olarak denilebilir ki, Mardin, din sosyolojisi alanındaki yaklaşımlarını da İslam dininden hareketle ortaya koymuştur. Türkiye'de tanınmış bir din sosyoloğu olan Mardin, İslam dininin toplumsal boyutlarıyla ilgili önemli bilimsel çalışmalar yapmıştır. Genel olarak din, İslam, toplum, bilgi, fikir, ideoloji, kültür, modernleşme, sekülerleşme, toplumsal değişim, Osmanlı, Türkiye, siyaset, laiklik vb. olgu ve kavramlar, Mardin'in çalışmalarında ağırlıklı bir yere sahiptir. Bu kavramlar ekseninde ele alınan en merkezî konu ise İslam ve Müslümanlar çerçevesinde din-toplum ilişkileridir. Mardin'in İslam'ın toplumsal boyutları üzerine yaptığı çalışmalara ve bu çalışmalarda ortaya koyduğu sosyolojiye İslam din sosyolojisi demek mümkündür. Bu çalışma, sosyolog Şerif Mardin'in İslam din sosyolojisini ele alma ve anlama denemesidir. Konu, Şerif Mardin'in önemli bir yönünü ele alması itibarıyla özgündür ve önemlidir. Araştırmada yazar, kaynak olarak öncelikle Mardin'in kendi çalışmalarına, saniyen konuyla ilgili diğer kaynaklara başvurmuştur. Araştırmacı, Şerif Mardin'in Osmanlı ve Türkiye bağlamında yaptığı çalışmalarda İslam örneğinde bir din sosyolojisi ortaya koyduğu sonucuna varmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Şerif Mardin, Türkiye, İslam, sosyoloji, İslam din sosyolojisi

* Prof. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Dini İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, ejder.okumus@asbu.edu.tr

Makale Atf Bilgisi: Okumuş, E. (2018). Şerif Mardin'de İslam Din Sosyolojisi –Bir Giriş Denemesi. *ADAM AKADEMİ Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 145-174. doi: 10.31679/adamakademi.429175

THE ISLAMIC SOCIOLOGY OF RELIGION IN ŞERİF MARDİN -AN ENTRY TRIAL

ABSTRACT

Şerif Mardin (1927-2017) known for his remarkable studies in the sociology of religion has generally done his researches in the case of religion of Islam. Consequently, it can be said that Mardin introduced his approaches in the sociology of religion in the context of the religion of Islam. Mardin, a well-known sociologist of religion in Turkey, has made important scientific studies about the social dimensions of Islamic religion. The facts and concepts such as religion, Islam, society, knowledge, ideas, ideology, culture, modernization, secularization, social change, Ottoman, Turkey, politics and secularism have a mainly located in Mardin's works. It can be said that the most central issue that is taken up on the basis of these concepts is religion-society relations in the frame of Islam and Muslims. In this case, Mardin's works on the social dimensions of Islam and the sociology that he has put forth in these studies can be called Islamic sociology. This study is an attempt to consider and understand Serif Mardin's sociology of Islam. The subject of this research is unique and important as it deals with an important aspect of Şerif Mardin. In the research, the writer first refers to Mardin's own works, secondly to other sources related to the topic. The researcher concludes that Mardin Mardin revealed a sociology of religion in the case of Islam in his studies in the context of Ottoman and Turkey.

Keywords: Şerif Mardin, Turkey, Islam, sociology, the Islamic sociology of religion.

EXTENDED ABSTRACT

Şerif Mardin (1927-2017), a sociologist of religion known for his remarkable works, has generally done his studies on sociology of religion in the case of religion of Islam and has put forward his approaches in the field of sociology of religion in the light of Islamic religion. It is seen that, in his studies related to sociology of religion in the context religion of Islam, Mardin even customizes his problems of research and focus on the Ottoman and Turkey.

Mardin has indeed made important works with the scientific approach about the social dimensions of Islamic religion. It is understood that Mardin (2017a) carries out his researches especially in history, political science, psychology, sociology, social psychology, sociology of knowledge and sociology of religion, by taking advantage of different fields but also by emphasizing the sociological perspective. Key facts and concepts such as religion, Islam, society, knowledge, ideas, ideology, culture, modernization, secularization, social change, Ottoman, Turkey, politics, secularism have a mainly located in Mardin's works. It can be said that the most central issue in the axis of these concepts is religion-society relations in the frame of Islam and Muslims.

This work is on the Islamic sociology of religion of Şerif Mardin (Subaşı, 1995; Subaşı, 1996), which can not be hastily compressed into a certain ideological and political category. The study is important, original and specific for handling of Mardin's the sociology of Islamic religion.

Outstanding issues in Mardin's the sociology of Islamic religion can be detected as religion-society-culture interaction, religion and social change, religion and modernization and westernization, religion and ideology, religion and politics, religious groups, communities and movements, religious behavior, religion as a social institution and phenomenon, popular religion, folk religion, etc. especially in the context of social realities of the Ottoman and Turkey. In this work, Mardin's approach to the social dimensions of Islamic religion is examined within the framework of these issues.

Şerif Mardin known for its significant contributions to history, the sociology of religion and sociology of politics considers the religion of Islam with the sociological perspective in the context of modernity, secularism, modernization and westernization in Turkey (Subaşı, 1995; Subaşı, 1996). Mardin's works, which can be included in the sociology of Islamic reli-

gion, consists of various articles and books. A serious part of the articles was brought together and published in the form of a book.

The main sources of this work are undoubtedly the works of Mardin and the other sources are texts that contribute to the understanding of Mardin's sociology of Islamic religion. The data obtained from the sources used and utilized in the study were evaluated by the sociological point of view, interpreted and the results obtained were presented under the heading of the conclusion.

Methodology

This study aims to examine on the basis of understanding Mardin's approach to sociology of religion in the context of Islamic religion, that is, the sociology of Islamic religion. Here the Islamic sociology of religion means the discipline that examines the social dimensions of Islamic religion with sociological point of view and methods for instance in the case of Turkish society (see Canatan, 2005, Okumuş, 2013). In the study, firstly Mardin's works were taken as the main source and read and examined. Of course, other sources contributing to Mardin's understanding of the sociology of Islamic religion are also included in the referenced documents.

The data obtained from the sources used and utilized in the study were tried to be understood and interpreted from a sociological point of view, and the findings obtained were presented under the heading of the conclusion.

Findings

Conducting his scientific studies mostly in the case of the Islamic religion, Mardin attaches a special importance to the sociology of religion. The most important evidence for this is that it examines religion-society relations he examines in the vast majority of his studies with the approach of sociologist of religion. Mardin (1992a; 1990b) is directly involved in the sociology of religion when it comes in his works; for example, in one of his works (1992a) he deals with sociology of religion as a broad subject. Also in one of his articles (1990b) he states that political science has to work in close contact with other social sciences, and therefore in the Faculty of Political Science, which will be established within the Istanbul University, the sociology of religion as well as some other branches of social sciences has to be available and a few positions need to be opened in this area.

Mardin (1992a, pp. 7-12) emerges as a sociologist who tries to adopt a multidimensional, holistic, interdisciplinary, understanding and analytical approach his view to social phenomena in general and the phenomenon of religion in particular. Mardin (1992a, pp.7-8, 1992a; pp.41-42) never neglects to apply to history in his studies in the area of sociology and sociology of religion. One of the important issues in Mardin's methodology is that he has significantly benefited from political science, social anthropology, social psychology and psychology in his studies in the area of sociology and Islamic sociology of religion.

Mardin also focuses on the importance of understanding in the point of considering the events in the Islamic sociology of religion and investigating ideology and religion in this context. According to Mardin (1992a, p. 24), social structures preserve their regulations thanks to that social actors understand the situations they are in.

According to Mardin (1993, p. 9) "Islamic studies in Turkey did not show growth in the first years of the Republic. The myth of establishment based on the idea of the secular state of the Republican regime prevented such a development."

Mardin (2011c, p.160), by using some sociologists, suggests that to understand the most important effect of Islam on society, the language, time-space and everyday life dimensions of the analysis of religion-society relations and therefore almost all dimensions of social life should be involved. According to Mardin (2011c, p.160), it can be approached to see it as a style in order to better understand the prevalence of the social influence of Islam.

Mardin (1992a, pp. 67-72), while addressing Islamic religion as a social institution and phenomenon, stands particularly on his aspect related to nation. According to Mardin (1992a, pp. 72-74), the most abstract and symbolic or ideological style of the function that religion sees in the Islamic society manifests itself in the belief that the believer will surrender himself to God.

According to Mardin (1992a, pp. 77-78), both the function of guidance of society in general and the function of information and knowledge which religion has in Islamic society is are stronger than Western societies.

In his studies, Mardin is very much concerned with the tariqats and interprets their social, cultural, political, economic etc. dimensions. there is a great deal of emphasis on the sects and social, cultural, political, economic,

etc. Mardin (1991b; 1992a; 1993b) argues that tariqats play important roles for Islamic society. Mardin handles tariqats and sufistic movements in the framework of civil society, state, politics, center-environment relations, big tradition-small tradition, big culture-small culture, state-people relations, religious life, the religion of havas/elite – religion of avam/people (volk religion), economy, individual and so on. Mardin generally draws attention with his sociological reading of the tariqats in general, Naqshbandi in particular.

According to Mardin (1992a, pp. 89-90), one of the important ways of being creative in Islamic society is gazâ.

Mardin (2011c, p. 166), in a article he wrote in 1994, says that Turkish Islam can be spoken of in civilian religious transformation. Mardin's approach to Turkish Islam is also interesting in connection with the approach of civil religion. According to Mardin, Turkish Islamic exceptionism is a matter of fact. Mardin (2011d; 2011c) believes that Islam has different types and that Islamic understanding and lifes exist according to society, culture and understanding, and in this context Ottoman-Turkish Islam has different dimensions from others, for example Arab-Salafi Islam.

According to Mardin (1992a, pp. 147-148) volk Islam is highly influential in society and has very serious functions.

In Mardin's (1992, pp. 151-152) opinion, in Turkey by starting from the late 1940s, a desire to return to religion has emerged. In fact, returning to religion in Turkey has two forms, not one. One of them is the followers of ideas of Orthodox, Sunni, Ulema-yı rusum in the view of Mardin (1992a, p.151). They wanted to have a broader sense within the society to the needs of the Islamic religion. Second, that the widespread stratum of people want to turn back to superstitions and volk Islam. Progressive religious people who do not realize this duality or despise it as secularists or laicist are as surprised as secularists against the situation. Because forms of an Islam they never knew have occasionally come up against those people.

Conclusion

According to Mardin, the emergence of sociology of religion is related to the fact that religion is a phenomenon of society. Mardin addresses religion-society relations in general, the religious-society interaction in the

Ottoman and Turkey, namely to the social dimension of Islam in particular in his works.

With the debated about how robust and healthy the results are in their studies and analysis, Mardin has presented very important formal, contextual and methodological contributions to social sciences in general, and to sociology of religion in particular and Islamic sociology of religion.

Also we need to mention, in the works presented his sociological approach to religion, Mardin's contributions to the development of the sociology of religion as a science in the faculties of theology, the Islamic Studies, International Islamic and Religious Studies, and Religious Studies in Turkey.

It is understood that Mardin, while his views of sociology of religious groups such as the Naqshbandi are debated, has contributed significantly to the understanding of the social effects of the Islamic religion and the religious influences of the society.

That Mardin sees religion, religious beliefs and lifestyles in the back or basis of many social events in Turkey and makes analysis of mentality at this point, and analyzes about the great influence of religious knowledge, beliefs, mentality and personality in social actions, events and movements is very important. But his seeing the Naqshbandi behind many political, economic and social cases in Turkey necessitates to approach with caution. It is clear that there is a need for an in-depth investigation of this matter before a definite conclusion is reached.

It can be said that Mardin, as a sociologist of religion, considered the institution of religion with a generally an understanding approach, although he has been influenced and benefited from Max Weber in his method and he sometimes exhibits approaches to reveal the orientalist tendencies about Islam.

The ideological dimension of religion also emerges as one of Mardin's interests. Mardin who considers how religion has existed in ideological dimensions in religion-ideology relation emphasizes ideologization of religion and its impact on society as an ideology. It should be remembered that at this point, he has argued that religion functions as a soft ideology on the floors of the people.

Mardin's research on religion with historical methods and reading religious developments, institutional innovations, religious changes, religious events, etc. in the Republican era of Turkey by sitting in the background of the Ottoman in terms of perspective of continuity is important. But at this point, Mardin did not get rid of falling to failure to put forth the changing dimensions of post-Republic development. The extreme historical continuity approach can be seen as an effort to legitimize regulations and makings of the new era in the name of modernization and secularization.

In the final analysis, Sociological researches and studies by Mardin can reveal a sociology of Islamic religion. This article describes that Mardin as a sociologist of Islamic religion dealt with the sociological dimension of Islam, especially in the case of Ottoman and Modern Turkey, for example, and thus revealed an Islamic Sociology of Religion.

GİRİŞ

Dikkat çekici çalışmalarıyla bilinen bir sosyolog ve siyaset bilimci Şerif Mardin (1927-2017), genelde din sosyolojisi çalışmalarını İslam dini örneğinde yapmış ve din sosyolojisi alanındaki yaklaşımlarını İslam dininden hareketle ortaya koymuştur. İslam dini bağlamında yaptığı din sosyolojisi çalışmalarında Mardin'in, araştırma problemlerini daha da özelleştirerek Osmanlı ve Türkiye'ye yoğunlaştığı görülmektedir.

Mardin gerçekten de İslam dininin toplumsal boyutları hakkında bilimsel yaklaşımla önemli çalışmalar yapmıştır. Mardin'in (2017a), araştırmalarını özellikle tarih, siyaset bilimi, psikoloji, sosyoloji, sosyal psikoloji, bilgi sosyolojisi, din sosyolojisi disiplinleri merkezinde, daha farklı alanlardan da yararlanarak, fakat sosyolojik perspektifi öne çıkararak yürüttüğü anlaşılmaktadır. Din, İslam, toplum, bilgi, fikir, ideoloji, kültür, modernleşme, sekülerleşme, toplumsal değişim, Osmanlı, Türkiye, siyaset, laiklik gibi anahtar olgu ve kavramlar, Mardin'in çalışmalarında ağırlıklı bir yere sahiptir. Bu kavramlar ekseninde ele alınan en merkezî konunun ise İslam ve Müslümanlar çerçevesinde din-toplum ilişkileri olduğu söylenebilir.

Bu çalışma, kestirmeden belli bir ideolojik ve siyasal kategorinin içine sıkıştırılmayacak olan Şerif Mardin'in (Subaşı, 1995; Subaşı, 1996) İslam din sosyolojisini (İslam sosyolojisi) ele alma ve anlama denemesidir. Burada İslam din sosyolojisi ile, İslam dininin toplumsal boyutlarını sözelimi Türk toplumu örneğinde sosyolojik bakış açısı ve yöntemlerle inceleyen disiplin kastedilmektedir (Bkz. Canatan, 2005; Okumuş, 2013). Çalışma, Mardin'in İslam din sosyolojisi yönünü ele alma itibarıyla önemli ve özgündür; Mardin gibi önemli bir din sosyoloğunun herhangi bir yönünü inceleme bakımından olduğu gibi İslam din sosyolojisi yönünü inceleme bakımından da önemli ve özgündür. Bu itibarla çalışma, din sosyolojisi alanına kayda değer bir katkı anlamına da gelmektedir.

Mardin'in İslam din sosyolojisinde öne çıkan konular, bilhassa Osmanlı ve Türkiye toplumsal gerçekliği bağlamında din-toplum-kültür etkileşimi, din ve toplumsal değişim, din ve modernleşme ile Batılılaşma, din ve ideoloji, din ve siyaset, dinî grup, cemaat ve hareketler, dinî davranış, toplumsal bir kurum ve olgu olarak din, halk dini vd. şeklinde tespit edilebilir. Bu çalışmada da bu konular çerçevesinde Mardin'in İslam dininin toplumsal boyutlarına yaklaşımı incelenmektedir.

Mardin, Türkiye gibi din, laiklik, çağdaşlaşma, modernite, modernleşme, cemaat, tarikat kavram ve olguları temelinde sürekli gerilimlerle dolu bir toplumu, bazı yaklaşımların ortaya koyduğu gibi katı ideolojik ve politik bir bakış açısıyla değil, *bilimsel* bir yaklaşımla doğru bir biçimde anlamaya çalışan ve Türk modernleşmesinin ve çağdaşlaşmasının, dini ve dinin toplumsal etkilerini doğru bir şekilde *anlamakla* gerçekleştirebileceğini düşünen bir sosyolog olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mardin (1992a), genel sosyoloji ve din sosyolojisi alanındaki görüşleriyle Türk ve İslam toplumuna dair çalışmalarında ortaya koyduğu yaklaşımlarda bazı sosyolog, siyaset bilimci, antropolog ve diğer sosyal bilimcilerden etkilenmiştir, fakat bilhassa Max Weber'in (1864-1920) metodolojisinden ve görüşlerinden görece daha fazla etkilenmiş ve yararlanmış. Fakat şu da ifade edilmelidir ki, Mardin yer yer Weber'in bazı görüşlerini tenkit de etmektedir.

Tarih, din sosyolojisi ve siyaset sosyolojisine önemli katkılarıyla bilinen Şerif Mardin, Türkiye'de modernlik, laiklik, modernleşme ve Batılılaşma bağlamında İslam dinini sosyolojik perspektifle ele almaktadır (Subaşı, 1995; Subaşı, 1996). Mardin'in İslam din sosyolojisi kapsamına girebilecek çalışmaları, çeşitli makale ve kitaplardan oluşmaktadır. Makalelerin ciddi bir kısmı biraraya getirilerek kitap hâlinde basılıp yayınlanmıştır. *İdeoloji* (1995a), *Din ve İdeoloji* (1992a), *Türkiye'de Toplum ve Siyaset: Makaleler-I* (1992b), *Siyasal ve Sosyal Bilimler: Makaleler-II* (1990a), *Türkiye'de Din ve Siyaset: Makaleler-III* (1991b), *Türk Modernleşmesi: Makaleler-IV* (1991a), *Bediüzzaman Said Nursî Olayı: Modern Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişim* (1993a), *Türkiye, İslâm ve Sekülerizm: Makaleler-V* (2011), *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908* (2008) ve *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu* (1996) başlıklı kitapları, zikre değer eserleri arasındadırlar.

Bu çalışmanın ana kaynakları, hiç şüphesiz Mardin'in bahsi geçen eserleri ve diğer çalışmaları, öteki kaynakları ise Mardin'in İslam din sosyolojisini anlamaya katkı sunan metinlerdir.

Çalışmada başvurulan ve yararlanan kaynaklardan elde edilen veriler, sosyolojik bakış açısıyla değerlendirilmiş, yorumlanmış ve elde edilen bulgular, sonuç başlığı altında ortaya konulmuştur.

Belirtilmelidir ki, daha önce Şerif Mardin üzerine yapılan çalışmalar arasında doğrudan Şerif Mardin'in İslam din sosyolojisi konusunu ele alan bir

çalışma neredeyse yok gibidir. Mardin'in din-toplum ilişkileri, din-siyaset ilişkileri, din ve modernleşme, din ve toplumsal değişim gibi konulardaki yaklaşımlarını ele alan çalışmalar yapılmıştır; fakat belirtildiği gibi doğrudan İslam din sosyolojisi konusu bu çalışmada ele alındığı biçimiyle daha önce incelenmemiştir. Dolayısıyla çalışma özgündür.

GENEL OLARAK DİN SOSYOLOJİSİ

Bilimsel çalışmalarını büyük çoğunlukla İslam dini örneğinde yürüten Mardin, din sosyolojisi alanına ayrı bir önem vermiştir. Bunun en önemli delili, çalışmalarının büyük çoğunluğunda ele aldığı din-toplum ilişkilerini din sosyoloğu yaklaşımıyla incelemesidir. Mardin (1992a; 1990b), çalışmalarında yeri geldiğinde din sosyolojisi alanına doğrudan temas etmektedir; meselâ bir çalışmasında (1992a) din sosyolojisini geniş bir konu olarak ele almaktadır. Ayrıca bir makalesinde (1990b) siyasal bilimlerin diğer sosyal bilimlerle çok yakın temas içinde çalışması gerektiğini ve dolayısıyla İstanbul Üniversitesi bünyesinde kurulacak olan Siyasî İlimler Fakültesi'nde diğer bazı sosyal bilim dallarının yanı sıra din sosyolojisinin de olması ve bu alanda birkaç kadro açılması gerektiğini belirtmektedir. Bir çalışmasında (1977) da din sosyolojisinin bir bilim olarak ortaya çıkışını dinin toplumsal olay olmasıyla izah ederek göstermeye çalışmaktadır.

Bir din sosyoloğu olarak Mardin, öncelikle bir din sosyolojisinin değil, din sosyolojilerinin varlığından bahsetmektedir. Henri Desroche'un (1968) *Din Sosyolojileri* başlıklı çalışmasına atıfla din sosyolojisinin çoğul olarak düşünülmesinin doğru olacağını savunmaktadır. Çünkü Mardin'e (1992a, s. 41) göre, "Bir tek din sosyolojisi teşekkül etmemiş, her sosyoloğun ilgi alanına göre din sosyolojileri ortaya çıkmıştır."

Bütün eserlerinde temel uğraşlarından biri din sosyolojisi olan Mardin'e (1992a, s. 41-42) göre, din sosyolojisinin gelişiminde bazı sosyal bilimcilerin, hatta din sosyoloğu olarak tanınmamış olan Karl Marx ve Sigmund Freud'un önemli katkıları olmuştur; tabii ki din sosyolojisi, bilimsel ilerleyişinde Dumezil gibi din bilginlerine, Durkheim gibi sosyologlara, Malinovski ve Radcliffe-Brown gibi antropologlara çok şey borçludur.

Mardin (1977), din sosyolojisinin ortaya çıkmasını, dinin bir toplum olayı olmasıyla izah etmektedir. Mardin'e (1977; 1991) göre din bir toplum olayı olmasaydı, din sosyolojisi adıyla bir bilim dalı meydana gelmezdi.

METODOLOJİ

Sosyolojik açıdan genelde din, özelde ise İslam dini hakkındaki çalışma ve görüşlerinde Mardin'in metodolojisinin ne olduğunu anlamak, dine bakışını anlamak için faydalı olabilir. Mardin (1992a, s. 7-12), genel olarak toplumsal fenomenlere ve özelde din olgusuna bakışında, çok boyutlu, bütüncül, interdisipliner, anlamacı ve analitik bir yaklaşımı benimsemeye çalışan bir sosyolog olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bir makalesinde Mardin, dine nasıl baktığına dair işaretler vermektedir. “Din Sorunu Yeni Bir Düzeye Ulaşırken...” (1977) başlıklı makalesinde “Bu makale din ‘lehinde’ bir yazı değildir. Din ‘aleyhinde’ bir yazı da değildir. Bu deneme din olayını bir toplumsal süreç olarak değerlendiren bir yaklaşımın ürünüdür.” derken Mardin'in, dine sosyolojik bakış açısıyla yaklaştığı anlaşılmaktadır.

Mardin, sosyoloji ve din sosyolojisi çalışmalarında *tarihe başvurmayı* asla ihmâl etmemektedir. Ele aldığı olay ve olguları tarihsel arkaplanıyla güçlendirmek, Mardin'in en önemli yönlerindedir. Tarihsel sosyoloji, Mardin'in sosyolojisinin ana karakteri olarak tespit edilebilir. Meselâ Modern Türkiye’de laiklik konusunu, Cumhuriyet öncesi tarihî temelleriyle, Osmanlı arkaplanıyla, Tanzimat’a dayandırarak izah etmeye çalışmaktadır. Yine örneğin din-ideoloji ilişkilerini din sosyolojisindeki bilimsel yaklaşımlardan önceki, *bilimsel biçimini aldığı zamandan önceki* dönemlerine dayanarak el almayı tercih etmektedir (Mardin, 1992a, s. 41-42). Bu bağlamda Mardin (1992a), yapı ile fikir arasındaki münasebetleri incelerken Osmanlı tarihi konusundaki eserlerden ve din sosyolojisinin bulgularından faydalanılmaya çalıştığını belirtmektedir. Yine Cumhuriyet sonrası Türkiye’inde din-toplum ilişkilerine dair incelemelerinde olayların Osmanlı boyutuna gitmektedir.

Mardin, *Din ve İdeoloji* (1992a, s. 7) adlı kitabının başında “Metodolojik Not” başlığı altında mezkûr araştırmanın amacının, *tarih bilimleri* ile modern davranış bilimlerinin ve bilhassa sosyoloji, psikoloji, sosyal antropolojinin metodlarının ne şekilde birleştirilebileceklerini göstermek olduğunu ve bu uğurda, belirli tarih bilgilerinin sosyal bilim metodlarıyla işlenip deneme mahiyetinde bir eser ortaya çıkarıldığını belirterek metodolojisiyle ilgili önemli hususlara işaret etmektedir. Mardin (1992, s. 7-8) bu yaklaşımla ortaya çıkan “modelin gayesinin, belirli görüş açılarının ve bu arada modern ideoloji ve din sosyolojisi tahlil metodlarının bir toplumu anlatmakta bize ne gibi tahlil imkânları sağladığını araştırmak” olduğunu ifade etmektedir.

Mardin'in metodolojisinde önemli hususlardan biri de, sosyoloji ve İslam din sosyolojisi çalışmalarında, siyaset bilimi, sosyal antropoloji, sosyal psikoloji ve psikolojiden önemli denilebilecek boyutlarda yararlanmadır. Mardin (1992a, s. 7-8) bu yaklaşımı benimserken Max Weber'in metodolojisinden, özellikle anlama yönteminden, ideal tip yaklaşımından ve diğer bazı yaklaşımlarından yararlandığı görülmektedir. Mardin'e (1992a, s. 7-9) göre toplumsal ilişkiler, toplumsal olaylar, eşyalık niteliğinde değildir, dolayısıyla eşya gibi ele alınamazlar. Weber'in metodolojisi toplumda tanımlanan grup, sınıf, kurum gibi toplumsal varlıkların aklın birer kategorisi olduğuna dikkati çekmektedir. Weber'in sosyolojisinin diğer özelliği, kullandığı kategorileri mutlak izahlar olarak görmemesidir. Weber'in yönteminin sağladığı nokta, bir yapının anatomisini ortaya koymaya değildir, en güçlü tarafı tespit etmeye, karşılaştırmalarda farkları tespit etmeye katkı sunmasıdır (Mardin, 1992a, s. 7-9).

Mardin, İslam din sosyolojisinde olayları ve bu bağlamda ideolojiyle dini ele almada *anlamanın* önemi üzerinde de durur. Mardin'e (1992a, s. 24) göre nitekim toplum yapıları, düzenliliklerini, toplum aktörlerinin içinde buldukları durumları anlamaları sâyesinde korurlar. Anlamanın toplumdaki yapısal önemi son zamanlarda farklı biçimlerde ele alınarak artık sosyolojinin esasları arasına girmiştir.

Mardin'e (2011b, s. 159-160) göre Türkiye'de İslâm araştırmalarının metodolojik zorlukları vardır. Türkiye'de modern İslâm'ı araştırmaya girişen her insan, "modern şartlarda işleyen eski kurumların nasıl değerlendirileceği" gibi bir metodolojik sorunla karşılaşır. İslâm, tarihi boyunca birçok değişimle yüzyüze gelmişse de, bunlardan hiçbiri 19. ve 20. yüzyıllarda karşılaştığı kadar çarpıcı değildir. İslâm'ın mezkur yönü diğer Ortadoğu ülkelerine bakarak Türkiye için daha da vakidir. Türk toplumunda derin kökleri olan kadim bir kurum olarak İslâm, bir taraftan yeniden hatırlama görevi görmüştür. Bu, inananların doğru ya da yanlış olarak İslâm'ın değişmez özünün ne olduğunu ortaya koyma anlamında bir yeniden hatırlamadır. Mardin'in yaklaşımında İslâm'ın bu şekillendirilişi şu anda, İslâm'ın temel eserlerinin âlimlerce yapılmış tercüme ve sürümü bol olan popüler 'ilmihâller', ancak bir de İslâm'ın mitsel/menkıbevî yönünün gözde olduğu yaygın hayâl ürünleriyle çiziliyor. Dahası modern zamanları yaşayan dünyada, yeniden hatırlama amacıyla, yaygın hayâl ürünlerinin giderek daha çok kullanıldığı yönünde işaretler söz konusudur. Sırf Türk İslâm'ının üç düzeyde (ilmi, popüler ve mitsel) tespiti gerekli kılması, İslâm'ın sadece verili kaynaklarına

bakarak Türk İslamı'nın resmini çizmenin zorluğunu göstermektedir. Modern Türkiye'de dinin oynadığı bir görev de yeni toplumsal şartlara karşı olacak ekonomisi, çevrenin mobilizasyonu, kitle toplumu, politikleşme çerçevesinde tepkidir. Bu, İslâmî hukukun Müslüman toplumlarda nasıl işlediği ve dinin hangi yollarla bireysel değerleri belirlediğinin ifadesini ihtiva eder.

TOPLUMSAL OLGU OLARAK İSLÂM

Mardin'e (1993a, s. 9) göre "Türkiye'de İslâm araştırmaları, Cumhuriyet'in ilk yıllarında gelişim gösteremedi. Cumhuriyetçi rejimin laik devlet düşüncesine dayalı kuruluş miti, böyle bir gelişimi engelledi." Görüldüğü üzere Mardin, aslında laiklik adına din araştırmalarının kısırlaştırılmasını olumsuz anlamda eleştirmektedir (Subaşı, 1995; Subaşı, 1996).

Burada genel olarak bahsedilen İslâm araştırmalarındaki sınırlandırma/engelleme, elbette sosyolojik açıdan İslâm çalışmaları için de geçerlidir. Mardin, yeni rejimin ilk 30-40 yıllık dönemi için bu tespiti yapmakta ve kendisi İslâm üzerine sosyolojik çalışmalarını yoğun olarak yürütmektedir.

Mardin *Din ve İdeoloji* (1992a) kitabında "Din Sosyolojisi Açısından İslâm" başlığı altında İslâm'ı çeşitli boyutlarıyla, özellikle halk katındaki etkileri bakımından sosyolojik perspektifle ele almaktadır. Ayrıca diğer kitap ve makalelerinde (Bkz. 1991a, 1991b, 1992b, 1993a, 2008, 1996, 1977, 1983, 1991d, 1991e, 1991f, 1993b, 2011c, 2011d vd.) de İslam dinini din sosyolojisi açısından incelemekte ve tahlil etmektedir.

İslâm'ın Toplum Üzerindeki Etkileri

İslâm dininin toplumdaki etkileri üzerine yapılan çalışmalar, çoğunlukla İslâm'ın toplumsal boyutta geniş ve derin etkilere sahip olduğunu vurgulamaktadırlar. Sosyolojik olarak İslâm'ın, Müslümanların hayatlarına ilişkin boyut ve işlevlerine bakıldığında, gerçekten neredeyse hayatın bütün alanlarına ilişkin tanımlarının/hükümlerinin olduğu, dolayısıyla Batı'daki *religion*un anlam, biçim, içerik ve tesir alanına göre çok geniş boyutlarda etki gücünün bulunduğu görülebilir (Bkz. Okumuş 2015, 2005, 2017). Şerif Mardin de, toplumsal bir kurum olarak İslâm dininin toplumsal etki ve boyutları üzerine hem genelde, hem de özelde Osmanlı toplumuyla Cumhuriyet sonrası Türk toplumu bağlamında önemli tespitler yapmaktadır. Mardin (2011c, s. 160), İslâm'ın toplum üzerindeki en önemli etkisini anlamak için bazı sosyologlardan yararlanarak din-toplum ilişkileri analizinin dil, zaman-mekân

ve gündelik hayat boyutlarını, dolayısıyla toplumsal hayatın neredeyse bütün boyutlarını işin içine katmak gerektiğini ileri sürmektedir. Mardin'e (2011c, s. 160) göre İslâm'ın toplumsal etkisinin yaygınlığını daha net anlamak için onu bir *üslûp* olarak görmekle yaklaşılabılır. Mardin (2011c, s. 160-161), üslûptan kastının, dış dünyadan aldığımız uyarıları bir sisteme göre sınıflandırmamıza yarayan birtakım kavramsal vasıtalar olduğunu belirtmektedir. Bu sistem aynı zamanda toplumsal ilişkilerimizi giriftleştiren bir sistemdir. İslâm, Türk Müslümanlara bütün toplumsal alanlarda takip edebilecekleri kurallar sunmuştur. Bu da Türk Müslümanların neden İslâm'ı önemsediklerinin izahıdır. Kemalist seküler kültür, sâdece Batı'nın örnek alınması gerektiğini söyleyen buyruklardan meydana geldiği için Türk kültürünün taşıdığı bu birikimin içini boşaltmıştır. Kemalizm, yaygın olan İslâmî üslûbun yerine koyulabilecek hiçbir şey önermedi; varolan mekân-zaman yapılanmasının ne kadar derinlere kök salmış olduğunu bilemedi ve kitlelere sunabileceği gündelik stratejilerini geliştiremedi.

Mardin (2011c, s. 162), "Seküler-Cumhuriyetçi Türkiye'nin bu üslûpta bıraktığı boşlukları anlamanın, dinin günümüz ülkesindeki hâlini anlamının ilk adımı olacağını" düşünmektedir.

Millet, İdeoloji, Siyaset ve Kimlik Temelinde İslâmiyet

Mardin, İslam dinini toplumsal bir olarak ele alırken onun millet yönü üzerinde özellikle durmaktadır. Mardin, İslâmiyetin, İslâmî inançların halka, halkın toplumsal eylemlerine etkisini ve yansımalarını anlamada onu bir din olarak almaktan çok millet olarak almanın daha doğru olabileceğini tartışmaktadır. Mardin'e (1992a, s. 67-72) göre İslâmiyeti, bir din olarak tanımlamaya eğilimli olsak da, muhtemelen Hz. Peygamber onu daha çok millet olarak tanımlamıştır. İslâmiyetin *millet* olarak kavramlaştırılmasının yapısal neticelerinin neler olduğu, bir sistem olarak İslâm dininin bu bakımdan diğer dinî sistemlerden ne şekilde ayrıldığı hususlarını ayrıntılarıyla işleyenler çok azdır.

Mardin, toplumun örgütlenmesinin öncelikle dini merkeze alan bir formülle ifade edilmesi durumunda toplumdaki dinî etkinin devam etmesini İslâm örneğinde ideolojik, sembolik ve siyasi düzlemde ele almaktadır. Mardin'e (1992a, s. 72-74) göre dinin İslâm toplumunda gördüğü işlevin en soyut ve sembolik veya ideolojik tarzı, mümin kişinin kendini Allah'a tam teslim etmesi düşüncesinde tezahür eder. Bu teslim oluşun hususi bir

biçimi insanın Şeriat'e teslim olmasıdır. Oluşan cemaatin başında bir idareci değil, Allah'ın kendisi vardır. İslâm şehrinde hak meşrû olarak devlete âittir ve Allah'ın başında bulunduğu devletin tanıdığı paydır.

Belirtmek gerekir ki, Mardin'in bu noktada İslâm şehri ile ilgili söylediği, İslâm şehrinde “hakkın meşrû olarak devlete âit olduğu” veya “Allah'ın başında bulunduğu devletin tanıdığı pay olduğu” iddiası oldukça tartışmalıdır ve indirgemecedir, hatta “oryantalistik”tir veya izaha muhtaçtır.

Mardin'e (1992a, s. 75-77 vd.) göre İslâm toplumlarında ikincil birimlerin toplum içindeki işlevleri çok silik bir şekilde görülür. Bu da bir problem ortaya çıkarmaktadır. Devletle birey arasında ikincil yapılar bir tampon görevi göremeyince, bireyin bunların yerine geçecek bir sığınak araması lâzımdır. Batı'da ikincil yapıların yerine getirdikleri söz konusu işlevi Doğu'da bir yandan ümmet yapısı, diğer yandan ümmet yapısına bağlı olarak tarikat yapısı görmektedir.

Mardin'e (1992a, s. 77-78) göre, İslam toplumunda dinin hem genel toplum kılavuzu işlevi, hem bilgiyle ilgili işlevi, Batı toplumlarına oranla daha güçlüdür. Batı'da burjuvaların dindışı, yâni seküler ideolojileri, çıkarlarının korunmasını temin eden mitosları, eninde sonunda dinî düşüncelerle çatıştır. Müslüman toplumunda rakip ideolojiler hemen hemen yoktur; zira devleti koruma ideolojisi bir yere değin müstakil bir ideolojik küme olarak iş görür. Genel olarak dinlerin birey ve toplum katlarında işlevleri olduğu söylenebilir. İslâmiyette bu işlevler, bir yandan daha kapsayıcıdır, bir yandan da toplumun nisbeten farklılaşma azlığı ve toplum katlarının çok daha az belirgin olması nedeniyle, vurgulanması çok daha zor bir özellik arz etmektedir.

Mardin'e (1992a, s. 90) göre din, İslâm toplumlarında bir toplum normu düzenleyicisi olarak işlev gördüğü derecede kişiliğin oluşumunda da önemli bir rol oynamakta, Batı'ya oranla birçok ek katlarda ilave ideolojik işlevlerde bulunmaktadır.

Mardin'in İslam din sosyolojisinde önemli bir noktada İslam dininin toplumsal kimlik boyutudur. Mardin (1992a), ümmet yapısı ve anlayışına bağlı olarak Müslüman toplumda İslâm'ın yalnız bir din olarak değil, bir sosyal kimlik aracı olarak da çalıştığını ileri sürmektedir.

Tarikatlar

Çalışmalarında tarikatlar üzerinde çokça duran ve tarikatların toplumsal, kültürel, siyasal, ekonomik vs. boyutlarını değerlendiren Şerif Mardin (1991b; 1992a; 1993b), tarikatların İslâm toplumu için önemli roller oynadıklarını ileri sürmektedir. Mardin, tarikatları ve tasavvufî hareketleri sivil toplum, devlet, siyaset, merkez-çevre ilişkileri, büyük gelenek-küçük gelenek, büyük kültür-küçük kültür, devlet-halk ilişkileri, dinî hayat, havas/elit dini-avam/halk dini, ekonomi, birey vd. çerçevesinde ele almaktadır.

Mardin'e (1992a, s. 93) göre İslâmiyet'in bütün özelliklerini, yâni toplumun genel sınırlarını veya çizgilerini belirleyici, tâlimat/yön verici (normatif), ideolojik ve kültürel anlamları topluma maledici, kişinin korunmasını sağlayıcı ve ikincil yapıların yokluğunda toplumsal akışkanlık/geçirgenlik/mobilizasyon sağlayıcı işlevlerinin ne şekilde temin edildiğini, tarikatların oynadıkları rolde görmek mümkündür. Bu şekilde tarikatların İslâmî toplumsal yapıda çok anlamlı roller üstlendikleri anlaşılabilir. Mardin'in (1992a, s. 93-94) bakışında kurulu İslâm toplumunun bir anlamda dışına çıkabilmenin tek yolu, alternatif bir İslâmî toplum oluşturmaktır. Sûflilik, bunun yollarından biridir. Bu, Türklerin İslâm medeniyetindeki etkilerinden önceki ve sonraki biçimleri için de söylenebilir. Sûflilik, alternatif bir İslâm dünyası olmak itibarıyla *resmî İslâm*'in negatifi olarak onunla yanyana/içiçe yaşamıştır. İslâm'ın bir toplum yapısı olarak özelliklerini beğenmeyenlerin bir alternatif olarak sûfliği görüp istihdam etmeleri söz konusudur. İslâmiyet yayıldııkça onun muhtelif şekillerine tamamen uymayanlar, bu uyumsuzluklarının cevabını, ortodoks İslâm dışında kişi ve grupların yorumuna açık olan gizemcilik ile, onun örgütlenmiş şekli olan sûflilikte arayıp bulmuşlardır. Sûfliğin kendi içinde kurumsallaşması ise tarikatların kurulmasına yol açmıştır (Bkz. Yıldırım, 2007; Subaşı, 1996).

Şerif Mardin'in (1992a, s. 94-95) yaklaşımında Osmanlı'nın kuruluş zamanları, bir bakıma İslâm'ın heterodoks halini kabul edenlerle Sünnî İslâm'ı her tarafta egemen hale getirmek isteyenler arasındaki çekişmelerin tarihidir. Osmanlı'nın kuruluşundan sonraki yıllar, İslâm'ın Sünnî İslâmiyet ile kurumlaşmış sûfliğin bir mütareke yaptıkları dönemdir. Böylelikle Osmanlı'da her iki kurum, yâni Sünnî Müslümanlık ve sûflilik, birbiri ile içiçe bir halde toplum üzerinde etkili olmuştur. Bir yandan *resmî dini* yayanlar İslâm'ın Sünnî görüntüsünü daha ince bir biçime sokarken, öte yandan

toplumun farklı katlarındaki kuruluşların tarikatlarla ilişkileri resmî bir duruma girmiştir. Nitekim Yeniçeriler, esnaf kuruluşları vs., belirli tarikatlarla bağlıdır. Ayrıca tarikatlar, resmî kuruluşlarla bir bağlantı sağladıkları ölçüde bir sosyal akışkanlık/geçirgenlik/mobilizasyon kanalı işlevi görmüşlerdir. İki kurum arasında işbirliği, ikisinin de meşrû devlet mekanizmasının bir parçası olarak iş görmesinde belirmiştir.

Mardin'in (1992a, s. 96 vd.) görüşünde tarikatların en aşağı üç ek işlevi olmuştur: Tarikatlar bir eğitim merkezi olarak *resmî ulemanın* verdiği dünya görüşünden farklı bir görüşün teminini mümkün hale getirmişlerdir. Sıradan halk tabakalarının emirlere ve kapıkullarına karşı direnmelerini sağlamış, toplumsal akışkanlığa/mobilizasyona set çekildiği zaman, bunu sağlayıcı bir rol oynamışlardır. Tarikatların, resmî ulemanın kuru, doğrucu, kılı kırk yarararak sonuçlara varan öğretilerinden ayrıldıkları, onlara câzip şekiller verdikleri bilinir. Edebiyat, san'at, gizemcilik, bedii ihtiyaçların büyük bir kısmı, tarikatlar tarafından karşılanmıştır. Bilim, dünyanın çalışmalarına karşı ilgi, insan işleri hakkında merak, bu merkezlerde, tarikatlarda beslenmiştir. Mardin'e (1992a, s. 96) göre bu eğilimlerin gelişmemesi, daha çok Ulemayı rusûm'ün bu gibi faaliyetlere zaman zaman yönelttikleri eleştirilere ve kontrole alma faaliyetlerine bağlanabilir. Hususiyetle halk arasında tarikat yapısıyla birlikte dinî kültüre paralel olan heterodoks bir kültür gelişmiştir. Halk arasında Osmanlı devlet sınıfının İranlılaşmış edebiyatının yerine İlhâhiler rağbet bulmuş, Yunus Emre ona en yakın yazar tipi olmuştur.

Mardin'e (1992a, s. 76; 1992b, s. 125-126, 183; 1992e) göre tarikatlar, sivil toplumun Batı'daki gibi olmadığı Osmanlı'da bir tür sivil toplum işlevi görmüşlerdir. Bazen ümmet, bazı durumlarda tarikatlar ve bazı hâllerde ise ulema, sivil toplum pozisyonunda ikincil birimler olarak işlevselleşiyorlardı.

Mardin (1991e, s. 116; 1992b, s. 27), tarikatların (Sûfî kardeşlik cemaatleri) Türkiye'de önemli toplumsal iletişim kanalları olduğu veya kurduğu görüşündedir. O, genel olarak din konusuna olduğu gibi tarikatlara da sosyolojik okuma yaklaşımıyla yaklaşmaktadır ve bunun böyle olması gerektiğini de savunmaktadır. Mardin'e (1993a) göre tarikatlara uzun vâdeli bir bakış gereklidir ve bu bakış temelinde bakıldığında tarikatlara toplum, değişim, yenilik ve rejim açısından bütünüyle olumsuz yaklaşmak da olumlu yaklaşmak da doğru değildir, tersine doğru yaklaşım, onları kendi iç dinamiklerine göre değerlendirip analiz etmektir.

Mardin, Nakşibendîliğe sosyolojik yaklaşımında Weber'in *Protestan Ahlâkı* teorisine işaretlerle bir okuma yapma çabasına da girişmektedir: "Protestan etiğinde kapitalizmin itici gücü neyse, Nakşibendî tarikatında da Müslümanların toplumsal hareketliliğini sağlayan odur. Bu ölçülülük, ilk dönem Nakşibendî tarihinin, aynı zamanda Nakşibendîliğin Osmanlı'daki rolünün anlaşılması açısından da önem taşır." (1993a, s. 74).

Nasıl bakılırsa bakılsın, Mardin genel olarak tarikatlara, özelde de Nakşibendîliğe sosyolojik okumasıyla dikkati çekmektedir. Fakat şu da belirtilmelidir ki Nakşibendîliği âdeta salt sosyolojik şartlarla sınırlayarak izah etmeye girişmektedir. Bu da aslında Mardin'in kendi anlamacı yaklaşımına ters düşmektedir. Nitekim bu konuda eleştiriler almaktadır (Bkz. Şeker, 2007). Bu eleştiriler de belki ayrıca eleştirel okumayla ele alınmalıdır, ama Mardin'in tarikat okumasında redüksiyonizm gözlemlenmektedir.

Karizma, Gaza ve Cihad

Belirtmek gerekir ki, Mardin, İslâm dinini sosyolojik bakış açısıyla toplumsal, kültürel, siyasal vd. planda ele alıp analiz etmektedir. Mardin'in amacı; İslâm'ı benimsediğini göstermek, övmek ve Müslümanları, Türkiye'de algılanan ve yaşanan İslâm'ı, İslâmî grupları, tarikatları, cemaatları olumlulamak, meşrûlaştırmak değildir; belki Türkiye'de İslâm araştırmalarıyla yapmaya çalıştığı, İslâm'ı toplumsal bir olgu olarak bilimsel bir şekilde doğru anlamak/anlamlandırmak ve böylece Müslüman halkın modern dünyanın değerlerine ve yaşam tarzına uygun hâle getirmek isteyen yönetici ve aydınlarla bilimsel yaklaşımı göstermektir.

Mardin (1992a, s. 103-104 vd.), Gibb ve Weber'den yararlanarak İslâm dininin Türkiye'de halk arasında almış olduğu şekillerden birinin, liderlerin karizmatik niteliklerine önem verme olduğu görüşündedir. Şerif Mardin'in din sosyolojisinde gazâ, İslâm toplumu için çok önemli bir boyuttur.

Gazâya gelince; Mardin'e (1992a, s. 89-90) göre İslâm toplumunda yaratıcı olmanın önemli yollarından biri gazâdır. İslâm âleminin sınırlarını genişletmek, talanla zenginliklerini arttırmak olarak gazâ faaliyeti, insana, hem Allah'ın yolunda yürümenin vicdanî ferahlığını bahşedecek, hem de yeryüzünde kendisine maddî bir karşılık temin edecektir. Bundan dolayı gâzîlik, İslâm toplumlarında başından beri arzulanan bir aşama olmuştur.

Mardin böyle demekle birlikte Weber'in gazâ ile ilgili görüşünü de eleştirmektedir. Mardin'e göre "Max Weber, İslâm dininin bir üst tabaka için talan imkânları veren bir yapı olduğunu iddia etmiştir. İslâmiyetin amaçlarını böylece tanımlamak meseleyi belki de biraz fazla basitleştirmektedir." (1992a, s. 91). Mardin, Weber'i indirgemecilikle tenkit ederken, kendisi de gazâ ve cihad anlayışı ve pratiğinde ekonomiye fazla, hatta merkezî bir yer vermekle gözle görülebilir bir indirgemecilik içine düşmektedir.

Sivil Din Olarak İslâm ve Türk İslâmî İstisnacılığı

Mardin (2011c, s. 166), 1994 yılında yazdığı bir makalede Türk İslâm'ının *sivil dine* dönüşümünden bahsedebileceğini söylemektedir. Mardin'in din yaklaşımında 1980'lerdeki siyasetçilerin dini siyasete alet ettiği fikri değiştirilmelidir. Her şeyden önce 1983 genel seçimlerinden önceki yıllar, ordunun dinî akımlara sıkı denetim uyguladığı dönemdir. Fakat daha da önemlisi, 1980 sonrası Türkiye'si'nin siyasetçileri, sesini duyuran seçmenin gerçek isteklerini karşılamak için ancak bir nebze yol alabilmiştir. İmam-Hatip okullarında kızlarla erkekler ayrı okutuluyor olsun veya olmasın burada önemli olan bu okullarda verilen seküler eğitimidir. Türk eğitiminin 1980'lerdeki etkisi konusunda yapılacak titiz çalışma, erken Türkiye Cumhuriyeti değerlerinden sapmanın altının çizilmesiyle bitemez. Burada, genç Türk Müslüman entelektüeller tarafından seküler söylemin de alınması diyebileceğimiz bir karşı hareket de mevcuttur. Skalanın diğer ucunda ise popüler liderlerin kaset kayıtlarıyla yaygınlaşan demagojik konuşmaları var. Anlaşıyor ki Müslüman ülkeler Batı Avrupa'nın çok daha önce yaşadığı toplumsal dönüşümü yaşıyor. Türkiye'deki İslâmî canlanmanın bir yönünü oluşturan demagoji ve onun yaygın mitik hayâl ürünleriyle bağlantısı birbirlerine eşlik eden Türk ürünleridir. Bu mitik hayâl ürünler ne zaman ki hareket hâlindeki sosyal tabakayla çakıştılar, o zaman özerk bir kimliğin ortaya çıkmasına sebep oldular. 1980 sonrası Türkiye'de karşı karşıya olunan şey, siyasetçilerin dini âlet etmelerinden öte, bahsedilen türden bir toplumsallığın oluşturulma adımlarıdır. Eğer durum gerçekten böyleyse, sekülerler, 1980 sonrasında arttığına şüphe olmayan, seküler ve dinî güçler arasındaki gerilim hakkında hayıflanacakları yerde bu gücü anlamaya çalışmaya, hatta onunla yüzleşmeye yönelik bir yöntem geliştirmelidirler. 1980 sonrasındaki dönemde yaşayan birçok sıradan gencin, Müslüman kültürlerini zenginleştirmek için tefsirî olarak adlandırılabilir bir uğraşa girişmeleri ve aynı zamanda Batılı felsefi söylemi ciddiye almaları madalyonun diğer yüzünü ortaya koyar. Günümüz

Türkiyesi'nde, meşrûiyet kazanmış birçok cumhuriyetçi kurumun mirası ve onun sosyal yapısının devamlılığı, doğal olarak dinin genelde sekülerleşmesiyle neticelenmiştir. Uzun vâdede Türk İslâm'ının *sivil dine* dönüşümünden söz etmek mümkündür.

Mardin'in, Türk Müslümanlığı yaklaşımı da sivil din yaklaşımıyla bağlantılı olarak ilginçtir. Mardin'e göre Türk İslâmî istisnacılığı olgusu söz konusudur. Mardin (2011d) İslâm'ın farklı tiplerinin olduğu, toplum, kültür ve anlayışlara göre İslâmî anlayış ve hayat olduğu ve bu bağlamda Osmanlı-Türk İslâmının diğerlerinden, örneğin Arap-Selefi İslâmından ayrı boyutlara sahip bulunduğu görüşünü taşımaktadır. Sosyolojik olarak Türk İslâm'ı vardır ve Türk İslâm'ı bir tür Türk istisnacılığı denilebilecek bir kavramsallaştırmayla farklı İslâmlardan, örneğin Arap-selefi İslâm'dan farklı boyutlara sahiptir (Mardin, 2011c, s. 173-176).

İSLÂMİYETİN VOLK İSLÂM ŞEKLİNİN YUMUŞAK İDEOLOJİ HÂLİNE GELMESİ

Mardin, *Din ve İdeoloji* kitabında İslâm dininin halk Müslümanlığının yumuşak ideoloji hâline gelebildiğini ve halk arasında dünya görüşünü şekillendirebildiğini ortaya koymaya çalışmaktadır. Mardin'e (1992a, s. 147-148 vd.) göre *volk İslâm'ı* toplumda oldukça etkilidir ve çok ciddî işlevlere sahiptir. Cumhuriyet seçkinleri İslâm'ın yüzeyde görülmesi mümkün olmayan önemli işlevler gördüğünü anlayamamış, İslâm'ın kişisel işlevlerini kolayca başka bir yapıya devredebileceklerini sanmışlardır. Hâlbuki volk İslâm'ı konusunda mesele o kadar da kolay değildir. Dini ciddîye alanlar da almayanlar da, halk inançlarının kendi içinde anlamlı bir gerçeklik olduğunu görmemiş veya kabule yanaşmamışlardır.

Volk İslâm'ı ve İdeoloji

Mardin, bilhassa dinin ideolojik boyutu bağlamında halk Müslümanlığının Cumhuriyet devrinde ideolojikleşmesi üzerinde durmaktadır. Mardin'e (1992a, s. 143 vd.) göre halk İslâm'ı, yâni halk Müslümanlığı/dindarlığı çok önemli bir toplumsal olgudur. Aydınlar/elitler kültürü ve dolayısıyla aydınlar/elitler dindarlığı ile halk kültürü ve halk dindarlığı diye iki ayrı tür vardır. Gerek halkın gerekse aydınların Cumhuriyet sonrası bazı tutum ve davranışlarında, aydınlar kültürüyle halk kültürünün iki ayrı kültür olarak kalmasında, Osmanlı toplumsal ve kültürel yapısının derin izleri bulunabi-

lir. Eski, yeninin içinde bir şekilde varlığını ve etkisini sürdürmektedir. Bu bağlamda örneğin Osmanlı aydını, taşıdığı kültür kalıplarını, Cumhuriyet'in kurulduğu, yâni Cumhuriyet aydını hâline geldiği gün tamamen değiştirmiş değildir. Doğal olan da budur. Doğal olmayan, iki devirde yaşamış aydınların davranışlarını 28 Ekim 1923 saat 24.00'te tamamen değiştirdiklerini düşünmektir. Ayrıca halk kültürü ile aydınlar kültürü arasındaki farklılık Cumhuriyet Türkiye'sinde de sürdürülmüştür. Bu çerçevede meselâ halkla ilgili olan yazarlarımızın bile halkla ilgili olduklarında halkın cehaletini göstermeye çalıştıkları ve dolayısıyla halkı adam edilecek bir kitle olarak gördükleri söylenebilir. Bunlar için Cumhuriyet, bu köhne kültür kalıplarını câhil halktan söküp atacak, hatta söküp atması gereken bir kurtarıcı idi.

Bu çerçevede Mardin'in (1992a, s. 147-149) görüşünde Osmanlı toplumundan tevarüs edilen din hakkındaki bazı özellikleri hatırlamakta fayda vardır. Cumhuriyet Türkiye'sinde din konusunu, bir taraftan modernleşmenin şiddetli isteği, diğer taraftan Osmanlıdan tevarüs edilen bu meselelerin çerçevesi içinde ele almak gerekir. *Halk kültürü* ile *seçkinler kültürü* arasında bir uçurum olması, seçkinlerin, dine önem veren kimseler olsalar bile, *halk İslâmını* kuraldışı saymalarıyla sonuçlanmıştır. Cumhuriyetin seçkinleri İslâm'ın yüzeyde görülemeyen mühim işlevlerde bulunduğunu anlayamamışlardır. Bunun neticesi *kültürel optimizm* olmuştur. Cumhuriyet elitleri, İslâm'ın ferdî işlevlerini kolayca başka bir yapıya devredebileceğini zannetmişlerdir. Hâlbuki *volk İslâm'*na bakılırsa, problemin bu kadar basit olmadığı görülebilir. Dini ciddîye alan veya almayan kimseler, halk inançlarının kendi içinde anlamlı bir tür olduğunu görmemişlerdir. Bunun için yalnız hurafelerden bahsetmişlerdir. Reformcuların çabaları, bu hurafelerle mücadele etme ve onları toplumdan söküp atma yöünde olmuştur. Resmî kültürün yanında gizlice yaşayan anlamlı bir halk kültür olduğunu keşfedenlerin, bunun yanında bir halk dini olduğunu görememiş olmaları, ancak geleneksel Sünnî İslâm'ın uzun vâdede bir etkisi olarak değerlendirilebilir. Çünkü reformcular, *halk dinini* kuraldışı saymakla Şeyhülislâm'ların hoşuna gidecek bir tutum almışlardır.

Mardin'e (1992a, s. 149-150) göre bu noktada Kemalizm'in bir diğer zafı, dine rakip olabilecek ideolojilerin ortaya çıkmasına izin vermemesidir. Bu da Cumhuriyet'in ekonomik güçlere meşrûiyet sağlamada sahip olduğu tereddütten ileri gelmiştir. Özel girişim ideolojisi kendi başına gelişseydi, mühim işlevler göreceğinden dolayı aile münasebetlerine zorunlu olarak sızacağından dinin geçmişte sahip olduğu işlevlerin yerini alabilir ve toplu-

mun hiç olmazsa bir katında yerleşik bir ideoloji hâline gelebilirdi. Bu oturmuş veya yerleşik şekliyle burjuva ideolojisinin din ile rekabet eden bir tarafı olabilecekti. Bilhassa İslâm gibi ümmet yapısına dayandığı derecede kapitalizmin bireyciliğine karşıt olarak konumlanan bir dinde burjuva ideolojisinin karşı bir kuvvet olarak işlevde bulunması mümkün ve muhtemeldir. Cumhuriyet, bir diğer yönden de ümmet yapısının devamını sağlamıştır. Vatanperverlik, birlik ve bütünlük, başkalarına karşı koyma, ümmet hissini devam ettirici bir unsurlardı. Okullarda bütünlük, birlik, beraberliğe verilen önem pek o kadar da ümmet fikrinden uzaklaştırıcı bir anlam kazanmamıştır. Bayrak ve kahramanlık değerleri de Battal Gâzî menkıbelerinden uzak değildi. Cumhuriyetin kitapları kahramanlık ve dayanışma üzerinde durdukları ölçüde yanlış anlamalara yol açacak bir temel oluşturuyorlardı. Köysel bir çevrede Mehmetçik kolayca yeniden Battal Gâzî, Gâzî ise Ali olabiliyordu. Muhtemelen burada Türk milliyetçiliğinin temellerini kurmuş olanlar ve bu bağlamda Ziya Gökalp, ümmet yapısından zannettikleri kadar uzaklaşmamışlardır. Mardin'in (1992a, s. 150-151) konuya bakışında Gökalp'in dine önem vermesinin, dayanışmacılık akımına bağlanmasının, bundan ileri gelen bir yönü olduğu düşünülebilir. Gökalp, bir dereceye kadar bunun farkındaydı ve mümkün olduğu kadar Türkiye'nin yapısal temellerini, çok başka türlü bir tesanüt, yâni dayanışma prensibi olarak gördüğü milliyetçilikte aramıştı. Fakat yine bu noktada Gökalp, Durkheim'in sosyolojisine kendi toplumunun ideolojik gözlükleriyle yaklaşmıştı. Zira Gökalp, Durkheim'in çok önem verdiği işbölümünün yerine çok daha fıkri bir yapı olan milliyetçiliği yerleştirmişti. Muhtemeldir ki, Ziya Gökalp'ten mülhem olan, Türkiye'de sınıf ayrılıkları olmadığı ve olmayacağı fikri, Cumhuriyet seçkinlerince, ümmete benzer bir toplumsal hissin toplum bağı olarak sürdürülmesi yönünde işlev gören bir anlayış ve pratikle kullanılmıştır. Köy çevreleri, bu boşluğu İslâm'ın folk tipleriyle doldururken, şehir çevrelerinde ve Kemalizm'in seçkinlerdeki bu noksanlıkları Cumhuriyet'in karakteristik kültür krizlerini doğurmuştur. Esasen modern Türkiye'de kültür meselesi, bu boşluğun tenkidi merkezinde toplanır.

Anlaşılmaktadır ki Mardin (1992a), Türkiye'de İslâm'ın *volk İslâm* biçiminin tarihî gelişmeler neticesinde bir *yumuşak ideoloji* hâline geldiğini ve bugün halâ halk arasında dünya görüşünü ne şekilde biçimlendirdiğini ortaya koymaya çalışmaktadır. Mardin'e (1992a) göre ideoloji, hangi türü ve şekliyle olursa olsun kendinden zorlukla kurtulunan bir düşünce kalıbıdır. Ümmet yapısından yeni çıkmış kimselerin, cemaat, yüzyüze samimî ilişki

özlemine sahip olmasını yadırgamamak gerek. Aydınların modern dünyaya uymasının zorluklarını anladığımız gibi sıradan kişilerin, *sokaktaki insanın* modern dünyaya uymasındaki zorlukları da o ölçüde anlamamız/kabul etmemiz lâzımdır.

Dine Dönüş, Halk Dini ve Halk Dininin İnkârı Sorunu

Mardin'e (1992a, s. 151-152) göre 1940'ların sonlarından başlayarak Türkiye'de dine dönüş arzusu ortaya çıkmıştır. Bu dine dönme isteğinde ciddi bir anlaşmazlıktan bahsedilebilir. Dine bir kez daha önem vermeyi tercih edenler kadar bunu yapmak isteyenleri inceleyenler de bu anlaşmazlığın kapana düşmüşlerdir. Gerçekte Türkiye'de dine dönüşün bir değil, iki şekli vardır. Bunlardan biri, Mardin'in (1992a, s. 151) görüşünde Ortodoks, Sünnî, Ulema-yı rusumun düşüncelerini devam ettirenlerdir. Bunlar, İslâm dininin gereklerine toplum içinde daha geniş bir anlam tanımak istemişlerdir. İkincisi, geniş halk tabakalarının *hurafelere, volk İslâm'a dönüşü* istemesidir. Bu ikiliğin farkına varmayan veya onu *laikler* kadar küçümseyen *ilerici* dindarlar, durumun karşısında laikler kadar şaşırılmışlardır. Çünkü zaman zaman karşılıklarına hiç tanımadıkları bir İslâm'ın şekilleri çıkmıştır.

Mardin (1992a, s. 151-153), halk dininin görülmemesini sorgulamakta ve ideolojik bulmaktadır. Mardin'in bakışında Türk aydınları geçmiş ümmetçi ve birlik fikrinin etkisi altında halk dinini görmemiş ve inkâr etmişlerdir. Mardin'e (1992a, s. 152) göre Türkiye'deki aydınların böyle yönleri ihmâl etmeleri, ancak ümmet yapısının ideolojik bir yapı olarak hâlâ etkisini sürdürmesiyle izah edilebilir. Bu yapının çalışma mekanizmasında ise ümmet içinde bir tek hakikat olduğu hususu ve anlayışı oldukça temeldir.

Halk Dininin Toplumsal İşlevi

Din sosyoloğu Şerif Mardin (1992a, s. 168), Türkiye'de, geleneksel toplum yapısında önemli değişimler geçirmiş ve ümmet yapısından yeni çıkmış bir topluma, halk dininin, volk Müslümanlığının, bir dünya görüşü ve bir kişisel denge yöntemi sağladığı görüşündedir. Nitekim Mardin'e (1992a, s. 168) göre çoğu kişinin, bilhassa sosyal bilimcilerin zaman zaman hayret ettikleri hurafelerin, dinî halk inançlarının gücü söz konusu dünya görüşü sağlama ve kişisel denge yöntemi temin etme işlevselliğinden kaynaklanmaktadır.

Mardin (1992a, s. 168-169), modernleşmeci ve modernist yaklaşımın, toplumu modernleştirmek gerektiğini savunan modernleştirici görüşün, toplum problemlerini salt ekonomik problemler olarak gördüğünü ve kısa vâdede insanlara insanlıklarını iade edecek kişisel denge unsurlarını temin etme yoluna gitmezse bize güdük, eksik ve kendini beğenmiş bir toplum modeli vermekten başka bir şey yapmış olmayacağını ileri sürmektedir.

DİN VE MAHALLE BASKISI

2013 yılında Türkiye’de mahalle baskısı kavramı, muhafazakârlık, din, dindarlık, siyaset vs. ile ilişkilendirilerek gündeme getirildi ve kavram etrafında pek çok tartışma yapıldı. Aslında kavram, Şerif Mardin (1991b) tarafından Osmanlı ve Türkiye modernleşmesi kapsamında modernleşmeye karşıt bir konumlandırılmayla ele alınmıştı, fakat günümüze yaklaşırken yeni anlam içerikleriyle tekrar piyasaya sürüldü. Şerif Mardin bir söyleşisinde mahalleyi, mahalle baskısını, Osmanlı toplumundaki durumundan hareketle betimlemektedir. Mardin’e (2013) göre mahalle, Osmanlı’da gerçek bir birim, çok kompleks bir alandır. Bu kompleks alanda yalnız mahalle yok, câmî var, câmînin imamı ile okuduğu kitaplar var, tekke, tarikat ve külliyeler ile esnaf var vs. Mahalle bütün bunların bir bütün olarak işleridir. Cumhuriyette bu yapıya bir rakip geldi. Bu rakibin karşısında öğretmen, okul, öğrenci, öğrencinin kitabı ve cumhuriyetin öğretmenle birlikte getirmiş olduğu bütün bir inşa mevcuttur. Mardin (2013), uzun vâdede bu iki inşanın birbiriyle rekabetinde öğretmenin çok olmasa da kaybettiği görüşündedir. Bunun sebebi, Cumhuriyet’te iyi, doğru ve güzel hakkında çok derine giden bir düşüncenin, bir birikimin olmamasıdır. Bundan dolayı da güzel için devreye girecek bir şey kalıyor geriye, o da göz ve göz ile bakma. Mardin’e göre göz ile bakma paradoksal olarak mahalle baskısının önemli unsurlarındandır. Öğretmenin dünya görüşünde iyi, doğru ve güzel olmayınca, diğer elemanlar devreye giriyor. Mahallenin kendisine bakıldığı zaman, orada gerçekten iyi, doğru ve güzel hakkında İslâmî düşünce tarzını varlığı görülebilir.

Mardin yukarıda da belirtildiği gibi aslında mahalle kavramıyla Osmanlı modernleşmesine dair çalışmalarından beri ilgilidir. Cumhuriyet Türkiye’sinde gelenek ile modernliği, Batılılaşma yönündeki reformları mahalle metaforu üzerinden ele almakta ve anlatmaya çalışmaktadır. Osmanlı’ya özgü mahalle kavramı ve olgusunun yeni Türkiye’de değişmesi ve bireyin öne çıkarılması gibi hususlarla ilgilenen Mardin (1991b), Cumhuriyet’in kuruluşunu müteakip başlatılan reformların Osmanlı’nın geleneksel mahal-

le kültürünü değiştirmekle ilgili olduğu üzerinde durmaktadır. Atatürk'ün reformlarını gerçekleştirme ile mahalle kültürünün değişmesi arasındaki ilişkiyi kurarken Şerif Mardin öncelikle mahalleyi tanımlama ve tasvir etme yoluna girmektedir. Mardin'e (1991b, s. 71-72. Ayrıca bkz. 1991a, s. 40-42) göre bunu anlamak için, Osmanlı'da topluluğun en küçük etkin birimi olan mahalleye bakmak şarttır. Çoğunlukla bir ölçüde keyfi şekilde çizilen sınırlarıyla mahalle, idarî bir birimden daha fazlasını ifade eder; “o, küllhanbeylerinin ve sâdik köpeklerinin koruduğu sınırlarıyla kesif bir *gemeinschaft*'tir ve sıradan bir Osmanlı vatandaşının normal ömrünün çoğunu içinde biçimlendirdiği bir çevredir.” Burası, doğumların kutlandığı, ilk eğitimin verildiği, evliliklerin düzenlendiği, ölümler için cenaze merasimlerinin yapıldığı yerdir. Burası, câmilerle birlikte işleyen bir mekandır. Mahalle kuralları, aslında oldukça esnek; ama bu esneklik edeblilik maskesi arkasında işliyordu. Karşı cinslerin birbirleriyle kaynaşmaları hususunda tam bir katılık geçerliydi. Atatürk reformlarının, mahallenin ahlâkî kontrolünün içine sinen şahsî bağılılıklar ve *ikiyüzlülük* yerine, bu kontrolü etkisizleştirmeye çalışan bir kurallar dizisi ile bireye hareketlerinde sorumluluk yükleyen bir düzenlemeler sistemini yerleştirmek isteyen bir boyutu mevcuttu.

Söz konusu betimleme ve tanımlamaları oldukça tartışmalı olan Mardin (1991b, s. 73-76), Mustafa Kemal'in, yeni ve modern Türkiye'de geleneksel mahalle kültüründen neşet eden denetim anlayışı ve uygulamasının yerine bireyin, bireysel sorumluluğun geçmesini savunduğunu, bunun için de eğitimde ciddî çalışmalar ve yenilikler getirdiğini belirtmektedir.

SONUÇ

Türkiye'de din sosyolojisi alanında dikkat çekici çalışmalarıyla bilinen Şerif Mardin'e göre din sosyolojisinin ortaya çıkması, dinin bir toplum olayı olmasıyla ilgilidir. Mardin, çalışmalarında genelde din-toplum ilişkilerini, özelde ise Osmanlı ve Türkiye'de din-toplum etkileşimini, yani İslam'ın toplumsal boyutlarını ele almaktadır. Mardin'in İslam hakkındaki toplumsal çalışmaları, bu çalışmada *Mardin'in İslam din sosyolojisi* olarak ifadelendirilmiştir.

Mardin'in çalışmalarında, din, toplum, bilgi, fikir, ideoloji, kültür, modernleşme, toplumsal değişim, Osmanlı, Türkiye, siyaset, laiklik gibi anahtar olgu ve kavramlar arasında en merkezî olgu ve konunun din/İslam ve din/İslam-toplum ilişkileri olduğu söylenebilir. Mardin'in İslam din sosyolojisinde öne çıkan konular, bilhassa Osmanlı ve Türkiye toplumsal gerçekliği bağlamında toplumsal

bir olgu olarak İslam, İslam-toplum-kültür etkileşimi, İslam ve toplumsal değişim, İslam ve modernleşme, İslam ve ideoloji, İslam ve siyaset, İslamî grup, cemaat, tarikat ve hareketler, halk dini olarak tespit edilebilir.

Türkiye’de bilhassa tarih, din sosyolojisi ve siyaset sosyolojisine önemli katkıları olan Mardin, İslam din sosyolojisi çalışmalarında toplumsal kurum olarak İslâm dinini çeşitli boyut ve işlevleriyle bilimsel bir yaklaşımla incelemektedir. İncelemelerinde ne kadar sağlam ve sağlıklı sonuçlara ulaştığı tartışmalı olmakla birlikte Mardin, genel olarak sosyal bilimlere, özel olarak da din sosyolojisine ve İslam din sosyolojisine çok önemli biçimsel, içeriksel ve metodolojik katkılar sunmuştur. Bu katkılara, Türkiye’de dine katı ideolojik ve politik yaklaşarak âdeta dini görmeyenlerin dini özgürlüklere olumsuz baktıkları ve ona uygun politik uygulamalara yöneldikleri bir zamanda toplumda dinin nispeten doğru anlaşılma çabalarına da önemli katkılar yaptığını eklemek gerekir.

Mardin, din sosyoloğu kimliğiyle Türkiye’de laiklik ve din boyutundan gerilimli süreçlerin geçerli olduğu zamanlarda toplumsal bir olgu ve kurum olarak İslâm dini hakkında sosyolojik eserler vermek sûretiyle İslamiyet üzerine bilimsel araştırmalar yapmayı cesaretlendirmesi bakımından da İslam din sosyolojisinin gelişimine çok önemli katkılar yapmıştır.

Mardin’in dine sosyolojik yaklaşımını ortaya koyduğu çalışmalarıyla din sosyolojisinin bir bilim olarak Türkiye’de gerek İlahiyat, İslâmî İlimler, Uluslararası İslâm ve Din Bilimleri ve Dinî İlimler fakültelerinde, gerekse farklı fakülte ve bölümlerde gelişmesinde verdiği katkıları da zikretmek gerekir.

Anlaşılmaktadır ki Mardin, dinî grupların, örneğin Nakşibendîliğin sosyolojisi hakkındaki görüşleri tartışmalı olmakla birlikte İslam dininin toplumsal boyuttaki etkilerinin ve toplumun da dinî boyuttaki etkilerinin anlaşılmasına önemli katkılar sunmuştur.

Mardin’in Türkiye’de birçok toplumsal olayın arkasında veya temelinde dini, dinî inanç ve hayat tarzını araması ve bu noktada zihniyet analizleri yapması, dinî bilgi, inanç, zihniyet ve kişiliğin toplumsal eylem, olay ve hareketlerde çok etkili olduğuna dair tahlilleri oldukça önemlidir. Fakat Türkiye’de siyasal, ekonomik ve toplumsal birçok olayın arkasında Nakşibendîliğe rol yüklemesi konusuna dikkatle yaklaşmak gerekmektedir. Kesin bir sonuca varmadan bu konunun derinlemesine araştırılmasına ihtiyaç olduğu açıktır.

Bir din sosyoloğu olarak Mardin’in, yöntemde Max Weber’den etkilenip yararlanmış, İslam hakkında yer yer oryantalistik eğilimlerini açığa vuran yakla-

şımlar sergilese de, genel olarak anlamacı bir yaklaşımla din kurumunu ele aldığı söylenebilir. Mardin'in dini toplumsal işlevleriyle açıklayıp anlamlandırmakla beraber dini işlevlerine indirgememeye dikkat ettiği anlaşılmaktadır.

Şerif Mardin İslam din sosyolojisinde, toplumsal bir kurum olarak İslâm dininin toplumsal etki ve boyutları üzerinde durmakta, Osmanlı toplumuyla Cumhuriyet sonrası Türk toplumu bağlamında önemli tespitler yapmaktadır. Mardin (2011c, s. 160), İslâm'ın toplum üzerindeki en önemli etkisini anlamak için din-toplum ilişkileri analizinin dil, zaman-mekân ve gündelik hayat boyutlarını, dolayısıyla toplumsal hayatın neredeyse bütün boyutlarını işin içine katmak gerektiğini ileri sürmektedir.

Dinin ideoloji boyutu da Mardin'in ilgi alanlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Din-ideoloji ilişkisinde dinin ideolojik boyutlarda nasıl varlık gösterdiği hususuna kafa yoran Mardin, dinin ideolojikleşmesi, ideoloji hâline gelmesi ve bir ideoloji olarak toplumda etkili olması hususlarında vurgulu olarak durmaktadır. Bu noktada dinin halk katlarında yumuşak bir ideoloji olarak işlev gördüğünü savunduğunu hatırlamak gerekir.

Mardin'in tarihî yöntemle din araştırmalarını yürütmesi ve Cumhuriyet dönemindeki dinî gelişmeleri, kurumsal yenilikleri, dinî değişimleri, dinî olayları, sözcüleri tarikatların devletle ilişkilerini vs. devamlılık bakış açısıyla Osmanlı arka planına oturtarak okuması önemlidir. Fakat bu noktada Mardin, Cumhuriyet sonrası gelişmelerdeki değişen boyutları ortaya koymada başarısız kalma durumuna düşmekten kurtulamamıştır. Aşırı tarihî süreklilikçi yaklaşım, biraz da yeni dönemin modernleşme ve sekülerleşme adına yaptıklarını meşrûlaştırma çabası olarak görülebilir.

Son tahlilde Mardin'in yaptığı sosyolojik araştırma ve incelemelerde bir İslam Din Sosyolojisi çıkarılabilir. Bu makale, Mardin'in İslam din sosyoloğu olarak İslam dinini özellikle Osmanlı ve modern Türkiye örneğinde sosyolojik boyutlarıyla ele aldığını ve böylece bir İslam Din Sosyolojisi ortaya koyduğunu tespit etmektedir.

KAYNAKÇA

- Canatan, K. (2005). *İslam Sosyolojisi*. Beyan Yayınları. İstanbul.
- Geertz, C. (1973). *The Interpretations of Cultures: Selected Essays*. Basic Books. New York.
- Geertz, C. (1983). *Islam Observed*. The University of Chicago Press. Chicago.
- Geertz, C. (1987). Religion as a Cultural System. *Religion and Ideology* (ss. 66-75). Manchester University Press. Manchester.

- Mardin, Ş. (1977). Din Sorunu Yeni Bir Düzeye Ulaşırken. *Milliyet Gazetesi*. 6.1.1977.
- Mardin, Ş. (1983). İslâmcılık. *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi* (ss. 1400-1404). c. v. İletişim Yayınları. İstanbul.
- Mardin, Ş. (1990a). *Siyasal ve Sosyal Bilimler – Makaleler 2*. İletişim Yayınları. İstanbul.
- Mardin, Ş. (1990b). Siyasi İlimler-Sosyal İlimler. *Siyasal ve Sosyal Bilimler – Makaleler 2* (ss. 37-44). İletişim Yayınları. İstanbul.
- Mardin, Ş. (1991a). *Türk Modernleşmesi – Makaleler 4*. İletişim Yayınları. İstanbul.
- Mardin, Ş. (1991b). *Türkiye’de Din ve Siyaset – Makaleler 3*. İletişim Yayınları. İstanbul.
- Mardin, Ş. (1991c). 2000’e Doğru Kültür ve Din. Çev. G. Aygen Tosun. *Türkiye’de Din ve Siyaset – Makaleler 3* (ss. 213-237). İletişim Yayınları. İstanbul.
- Mardin, Ş. (1991d). Modern Türkiye’de Din. Çev. Hasan Ünal. *Türkiye’de Din ve Siyaset – Makaleler 3* (ss. 81-113). İletişim Yayınları. İstanbul.
- Mardin, Ş. (1991e). Modern Türkiye’de Din ve Siyaset. Çev. Mustafa Erdoğan. *Türkiye’de Din ve Siyaset – Makaleler 3* (ss. 124-145). İletişim Yayınları. İstanbul.
- Mardin, Ş. (1991f). Türkiye’de Din ve Laiklik. Çev. Mustafa Erdoğan. *Türkiye’de Din ve Siyaset – Makaleler 3* (ss. 37-80). İletişim Yayınları. İstanbul.
- Mardin, Ş. (1991g). Tanzimat’tan Sonra Aşın Batılılaşma. *Türk Modernleşmesi – Makaleler 4* (ss. 23-81). İletişim Yayınları. İstanbul.
- Mardin, Ş. (1991h). İslâmcılık. *Türkiye’de Din ve Siyaset – Makaleler 3* (ss. 11-24). İletişim Yayınları. İstanbul.
- Mardin, Ş. (1991i). İslâmcılık. *Türkiye’de Din ve Siyaset – Makaleler 3* (ss. 25-36). İletişim Yayınları. İstanbul.
- Mardin, Ş. (1992a). *Din ve İdeoloji*. 5. bs. İletişim Yayınları. İstanbul.
- Mardin, Ş. (1992b). *Türkiye’de Toplum ve Siyaset – Makaleler 1*. 3. bs. İletişim Yayınları. İstanbul.
- Mardin, Ş. (1992c). Din İbtidâiliği. *Türkiye’de Din ve Siyaset – Makaleler 3* (245-251). 2. bs. İletişim Yayınları. İstanbul.
- Mardin, Ş. (1992d). Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri. *Türkiye’de Toplum ve Siyaset – Makaleler 1*. 3. bs. İletişim Yayınları. İstanbul. 34-76.
- Mardin, Ş. (1992e). Din ve Devlet Sosyolojisi Konusunda Söyleşi. Söyleşi yapan: Ali Bayramoğlu. *Türkiye’de Toplum ve Siyaset – Makaleler 1* (118-157). 3. bs. İletişim Yayınları. İstanbul.
- Mardin, Ş. (1993a). *Bediüzzaman Said Nursi Olayı, Modern Türkiye’de Din ve Toplumsal Değişim*. 3. bs. İletişim Yayınları. İstanbul.
- Mardin, Ş. (1993b). Türk Tarihinde Nakşibendî Tarikatı. *Çağdaş Türkiye’de İslâm*. (ss. 71-98). Haz. Richard Tapper. Sarmal Yayınları. İstanbul.
- Mardin, Ş. (1995a). *İdeoloji*. 3. bs. İletişim Yayınları. İstanbul.
- Mardin, Ş. (1995b). Kollektif Bellek ve Meşrûyetlerin Çatışması. *Avrupa’da Etik, Din ve Laiklik* (ss. 7-14). Çev. S. Dolanoğlu & S. Yılmaz. Metis Yayınları. İstanbul.
- Mardin, Ş. (ty.). Tanzimat ve Aydınlar. *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi* (ss. 46-54). c. I. İletişim Yayınları. İstanbul.
- Mardin, Ş. (1996). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*. İletişim Yayınları. İstanbul.

- Mardin, Ş. (1998). Modern Türk Sosyal Bilimleri Üzerine Bazı Düşünceler. *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik* (ss. 54-69). Tarih Vakfı Yurt Yayınları. İstanbul.
- Mardin, Ş. (2008). *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908*. 15. bs. İletişim Yayınları. İstanbul.
- Mardin, Ş. (2011a). *Türkiye, İslâm ve Sekülerizm – Makaleler 5*. Çev. Elçin Gen & Murat Bozluolcay. İletişim Yayınları. İstanbul.
- Mardin, Ş. (2011b). 19. ve 20. Yüzyıllarda Osmanlı'da ve Türkiye'de İslâm. *Türkiye, İslâm ve Sekülerizm – Makaleler 5* (ss. 43-108). Çev. Elçin Gen & Murat Bozluolcay. İletişim Yayınları. İstanbul.
- Mardin, Ş. (2011c). Kitle Toplumunda İslâm: Uyumla Kutuplaşma Karşı Karşıya. *Türkiye, İslâm ve Sekülerizm – Makaleler 5*. (ss. 159-166). Çev. Elçin Gen & Murat Bozluolcay. İletişim Yayınları. İstanbul.
- Mardin, Ş. (2011d). Operasyonel Kodlarda Süreklilik, Kırılma ve Yeniden İnşa: Dün ve Bugün Türk İslâmî İstisnâcılığı. *Türkiye, İslâm ve Sekülerizm – Makaleler 5* (ss. 167-200). Çev. Elçin Gen & Murat Bozluolcay. İletişim Yayınları. İstanbul.
- Mardin, Ş. (B. Toprak, A. Y. Sanbay, F. Keyman, N. Subaşı & H. Ş. Tuksal ile) (2013). "Mahalle Baskısı, Ne Demek İstedim? (Söyleşi). Söyleşi yapan: Ruşen Çakır. <http://www.rusencakir.com/Prof-Serif-Mardin-Mahalle-Baskisi-Ne-Demek-Istedim/2028> [29.05.2013].
- Mardin, Ş. (2017a). Kendi Kalemile Şerif Mardin'in Biyografya ve Bibliyografyası. *Kitap Belleten*. 9-13. Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği Tahir Toros Arşivi. <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/14238/001582275010.pdf?sequence=1> [Erişim: 10.02.2017].
- Okumuş, E. (2005). *Dinin Meşrûlaştırma Gücü*. Ark Kitapları. İstanbul.
- Okumuş, E. (2013). İslâm Sosyolojisi Üzerine Tartışmalar – Bir Giriş Denemesi-. *İslâm ve Sosyoloji* (ss. 103-110). Ensar Yayınları. İstanbul.
- Okumuş, E. (2015). *Toplumsal Değişme ve Din*. 4. bs. İnsan Yayınları. İstanbul.
- Okumuş, E. (2016a). Clifford James Geertz'in Din Görüşü. *Çağdaş Sosyal Teoride Din*. Hece Yayınları. Ankara.
- Okumuş, E. (2016b). Toplum Bağlamında Din – Kültür Etkileşimi. *Kaşılaştırmalı Dinî Araştırmalar, Turkish Studies -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 11(7). 269-292. DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9661> ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY, http://www.turkishstudies.net/Makaleler/300014155_140kumu%C5%9FEjder-kda-269-292.pdf, p.269-292 [Erişim: 15.12.2016].
- Okumuş, E. (2017). *Türkiye'nin Laikleşme Serüveninde Tanzimat*. 3. bs. İnsan yayınları. İstanbul.
- Subaşı, N. (1995). *Türk Aydınımın Din Anlayışı – 1980 Sonrası Örneği-*. Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi. Konya.
- Subaşı, N. (1996). *Türk Aydınımın Din Anlayışı*. Yapı ve Kredi Yayınları. İstanbul.
- Şeker, M. F. (2007). *Cumhuriyet İdeolojisinin Nakşibendilik Tasavvuru - Şerif Mardin Örneği -*. Dergah Yayınları. İstanbul.
- Weber, M. (1985). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. Çev. Zeynep Aruoba. Hil Yayınları. İstanbul.
- Yıldırım, Y. (2007). *Şerif Mardin Düşüncesi Işığında Türk Modernleşmesi Açısından Sivil Toplum ve Osmanlı Kaynakları*. Doktora Tezi. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi. İstanbul.